

KOMPÜTER SİSTEMİNƏ VƏ KOMPÜTER MƏLUMATLARINA QANUNSUZ MÜDAXİLƏLƏR ÜZRƏ XARİCİ DÖVLƏTLƏRİN TƏCRÜBƏSİ VƏ BEYNƏLXALQ-HÜQUQİ TƏNZİMETMƏ

RƏŞAD MƏHƏRRƏMOV¹

Annotasiya

İnformasiya sistemlərinin cəmiyyət həyatının hər sahəsinə daxil olması ilə insanların gündəlik rejimlərində zaman və məkan baxımından səmərəli nəticələr əldə olunmasına baxmayaraq, informasiya sistemlərinin və sistem istifadəçilərinin təhlükəsizliyi ilə bağlı problemlər də qaçılmazdır. Başar tarixinin hər mərhələsində olduğu kimi, kompüter və internet şəbəkələrinin geniş yayılması ilə keçmişdə və indiki dövrdə informasiya hüququnun həm texniki, həm də nəzəri cəhətdən təhlil edilərək araşdırılması və daim yenilənməsi zəruridir. Bütün dünyada müşahidə olunan kibercinayətlərin respublikamızda da geniş yayılması və Cinayət Məcəlləsinin Avropa Şurasının Kibercinayətkarlıq haqqında Konvensiyasına uyğunlaşdırılması üçün kibercinayətlərlə bağlı bir çox qanuni tənzimləmə aparılmışdır. Lakin dinamik inkişaf edən kiber aləmdə hər gün yeni sistem boşluqları və çoxsaylı kompüter sisteminə və kompüter məlumatlarına qanunsuz müdaxilələrlə qarşılaşırıq. Çünki bu cür müdaxilələrin aşkarlanmasında ən vacib məsələ sübutedici faktlara çatmağın çətinliyidir. Qeyd olunmalıdır ki, kompüter sisteminə və kompüter məlumatlarına qanunsuz müdaxilələr yalnız ayır-ayrı fiziki şəxslərə münasibətdə törədilmir. Müasir dünyamızda kompüterlər və kompüter şəbəkələri həyatımıza o qədər sürətlə daxil olmuşdur ki, elektrik, su, rabitə, nəqliyyat, səhiyyə, müdafiə sahəsi və s. bu kimi istiqamətlərdə infrastrukturların rəqəmsallaşdırılması ilə daha yaxşı monitoring və idarəetməyə nail olunmuşdur. Bununla belə, həmin infrastrukturların informasiya-kommunikasiya texnologiyaları ilə iç-içə olması bu xidmətləri kiberhücumlara qarşı həssas edir. Kəsildiyi və ya davamlı işləmədiyi təqdirdə ölkə daxilində ciddi ziyan vura biləcək elektrik, su, səhiyyə, ictimai xidmətlər, rabitə, nəqliyyat, müdafiə və təhlükəsizlik kimi informasiya texnologiyaları ilə idarə olunan kritik infrastrukturların təhlükəsizliyi milli təhlükəsizlik üçün də həyati əhəmiyyət kəsb edir və məqalənin tədqiqat mövzusunun aktuallığından xəbər verir. Məqalədə kompüter sisteminə və kompüter məlumatlarına qanunsuz müdaxilələrin izahının verilməsi məqsədilə kompüter, verilən, informasiya sisteminə hüquqi anlayış verilmiş, kompüter sisteminə və kompüter məlumatlarına qanunsuz müdaxilələrlə bağlı beynəlxalq hüquqi sənədlər tədqiq edilmiş və bəzi xarici dövlətlərin təcrübəsinə nəzər yetirilmişdir. Bütün bunların nəticəsi olaraq, səmərəli təcrübə və hüquqi tövsiyələr işləyib hazırlanmışdır.

***Açar sözlər:** kompüter sistemi, informasiya sistemi, informasiya, verilən, informasiya hüquq pozuntusu, kibercinayət.*

I. Giriş

Kompüter sisteminə və kompüter məlumatlarına qanunsuz müdaxilələr məkan və coğrafi amillərdən asılı olmadan, internet şəbəkəsi vasitəsilə törədilə bildiyinə görə bütün sərhədləri aşan pozuntu kimi qiymətləndirilir. Məsələn, şəxs informasiya sisteminə daxil olaraq sistemdəki məlumatları əldə edərək əməlini Azərbaycan sərhədləri daxilində həyata keçirsə də, informasiya sisteminin IP (Internet Protocol) ünvanı London mərkəzli ola bilər. Belə vəziyyətdə sübutların toplanması, qoruyucu tədbirlərin görülməsi, istintaq və məhkəmə prosesinin hansı dövlətin qanunvericiliyinə əsasən aparılacağı kimi bir çox məsələlərin həllində çətinliklər yaranır. Məhz bu baxımdan, həm beynəlxalq təcrübənin, həm də xarici dövlətlərin milli hüquq sistemlərinin təhlili əsasında kompüter sisteminə və kompüter məlumatlarına qanunsuz müdaxilələrlə bağlı səmərəli təcrübə və hüquqi tövsiyələr işləyib hazırlamaq mümkündür.

İnformasiya cinayətləri ilə bağlı, bəlkə də ən çox cəmiyyətin məlumatlandırılması, qurum və şirkətlərin bu mövzuda lazımi tədbirlərin görülməsi üçün təşviq edilməsi lazımdır. Hal-hazırda dünyanın

¹ Magistrant / Bakı Dövlət Universiteti / email: maharramov13@gmail.com

hər yerində informasiya cinayətləri törədilməkdədir. Bu vəziyyət bəzən həyat yoldaşının sosial media hesabına icazəsi olmadan daxil olan bir şəxs tərəfindən, bəzən bir ticarət şirkətinin sənədlərini ələ keçirmək üçün rəqib firma tərəfindən, bəzən də haker adlandırılan kompüter quldurları tərəfindən toplu halda bir qurumun informasiya sisteminə qarşı törədilə bilər. İnsanlar bəzən informasiya cinayətinin qurbanı olduqları halda bu vəziyyətin fərqində olmur, bəzən də məlumatların və gizliliyin pozulmaması üçün cinayətkarlar haqqında lazımi şikayət etmirlər. Bu vəziyyət həm cinayətkarların tutulmasına, həm də informasiya cinayətlərinin texniki və hüquqi aspektləri ilə inkişafına mane olur.

Müvafiq hüquqi tənzimləmələrə keçməzdən əvvəl, kompüter, verilən, kompüter sistemi və informasiya sistemi terminlərinə aydınlıq gətirək. Kompüterə müxtəlif dillərdə fərqli adlar verilsə də, 1974-cü ildə keçirilən beynəlxalq ISO (International Standard Organization) Konfransından sonra kalkulyator və ya məlumat emal maşını kimi terminlərin yerinə kompüter termininin kompüterin vahid adı kimi istifadə edilməsi tövsiyə olunmuşdur [8]. Budapeşt Konvensiyası və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi kompüter sistemi və kompüter veriləninə demək olar ki, eyni anlayış vermişdir. Belə ki, kompüter sistemi müvafiq proqramlara uyğun olaraq verilənlərin avtomatlaşdırılmış formada işlənməsini həyata keçirən hər hansı qurğunu və ya bir-birinə qoşulmuş və ya əlaqələndirilmiş qurğular qrupunu nəzərdə tutursa, kompüter verilənləri kompüter sistemində işlənmə üçün yararlı olan istənilən informasiyanı əhatə edir. O ki qaldı informasiya sisteminə, milli qanunvericilik informasiya sisteminə daha geniş aspektdən yanaşaraq, informasiya texnologiyaları və sənədlərinin təşkilatı və texniki qaydada, o cümlədən hesablama texnikasından istifadə edilməklə nizamlanmış məcmusu kimi hüquqi yanaşma təqdim edir (İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında Qanunun 2-ci maddəsi). Deməli, kompüter sistemləri daha dar çərçivəyə malik olub, informasiya sisteminin bir hissəsini təşkil edir. Çünki informasiya sistemləri geniş səciyyə daşıyaraq beş əsas komponentin birləşməsindən ibarətdir: aparat, proqram təminatı, verilənlər, insanlar və proseslər.

II. Beynəlxalq-hüquqi tənzimləmələrin təhlili

Şəbəkələrlə informasiya mübadiləsinin təmin edildiyi internet mühitində dünya müəyyən edilə bilən sərhədlərə bölünməmişdir. Bu səbəbdən, informasiya cinayətləri üçün beynəlxalq tənzimləmə və dövlətlərarası əməkdaşlıq zərurəti ortaya çıxmışdır.

İnternet şəbəkəsinin yaratdığı hüquqi problemlər Avropa Birliyi daxilində ilk olaraq 24 aprel 1996-cı ildə İtaliyada keçirilən Rabitə və Mədəniyyət Nazirlərinin Qeyri-rəsmi Görüşündə müzakirə olunmuşdur. Görüş nəticəsində, internet və digər buna bənzər qlobal şəbəkələrin qanunsuz istifadəsi ilə mübarizə aparmaq üçün Avropa Birliyi üzvü ölkələrin rabitə nazirliklərinin nümayəndəlikləri ilə çıxış və xidmət təminatçıları, məzmun sənayesi və istifadəçi nümayəndələrindən ibarət Avropa Komissiyası İşçi Qrupu yaradılmışdır. İnformasiya cinayətlərinin cinayət qanunlarında tənzimlənməsi zəruri olan əməllərin nə olduğunun müəyyən edilməsi üçün təhlükəsizlik və qorunma tədbirləri arasındakı koordinasiyanın təmin edilməsi məqsədilə və üzv dövlətlərə kömək etmək məqsədilə Avropa Şurası bu sahədə ilk işlərini 1980-ci illərin sonunda həyata keçirmişdir [5, s. 31].

İnformasiya cinayətləri ilə mübarizədə cinayətkarların tutulması və sübutların toplanmasında ən vacib mərhələ şübhəsiz ki, beynəlxalq hüquqi yardımdır. Bu vəziyyətin vacibliyini dərk edən dövlətlər, beynəlxalq təşkilatlar və vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları orta mübarizə və tənzimləmə aparmağı nəzərdə tutan bir çox təşəbbüslər irəli sürmüşlər. Bu səylər nəticəsində ortaya çıxan təşəbbüslərdən ən vacibi olan 1997-ci ildə Avropa Şurası daxilində Kibercinayətkarlıq üzrə Ekspertlər Komitəsinin yaradılması ilə işlər başlamışdır ki, bunun nəticəsi olaraq Avropa Şurası tərəfindən 23 noyabr 2001-ci ildə qəbul edilərək imzalanan Kibercinayətkarlıq haqqında Konvensiya 1 iyul 2004-cü ildə qüvvəyə minmişdir. Bu Konvensiyaya əlavə olaraq, Avropa Birliyinin hazırladığı 2013/40/EU sayılı Kibercinayətkarlıq haqqında Konvensiyaya Əlavə Protokol (28 yanvar 2003-cü il) kompüter sistemləri vasitəsilə törədilən irqçi və ksenofob əməllərin cinayət kimi tənzimlənməsi və cəzalandırılmasına dair hüquqi tənzimləmələri əhatə edir.

Kibercinayətkarlıq haqqında Konvensiya dörd bölmədən ibarətdir. Birinci bölmədə Konvensiyanın məzmunundakı terminlərin tərifləri, ikinci bölmədə milli səviyyədə görülməli

tədbirlərdən bəhs olunur. Bu bölmədə, ilk olaraq, cinayət hüququ baxımından cinayət hesab olunan əməllər, informasiya cinayətləri ilə bağlı məsuliyyət və iştirak aspekti, sanksiyalar və görüləcək tədbirlər, bəzi prosessual səlahiyyətlər və ən sonda məhkəmə səlahiyyəti təhlil olunur. Üçüncü bölmədə Konvensiyanı imzalayan dövlətlər arasındakı beynəlxalq əməkdaşlıq, cinayətkarların ekstradisiyasına dair prinsiplər, qarşılıqlı yardım və yardım sərəğuları haqqında prinsiplər tənzimlənməşdir. Dördüncü bölmədə isə digər müddəalar öz əksini tapmışdır.

Konvensiyada kibercinayətləri kompüter cinayətlərinə və kompüter vasitəsilə törədilən cinayətlərə bölünür ki, tədqiqat mövzumuz çərçivəsində bizi birinci qrup cinayətlər maraqlandırır. Çünki digər qrup cinayətlərin qəsd obyektini tamamilə fərqli ictimai münasibətləri əhatə edir. Konvensiya kompüter sistemlərinə və məlumatlarına qanunsuz müdaxilələrlə bağlı aşağıdakı əməlləri nəzərdə tutur:

- Qanunsuz daxil olma;
- Qanunsuz ələ keçirmə;
- Verilənlərə müdaxilə;
- Sistemlərə müdaxilə;
- Qurğulardan qanunsuz istifadə.

Bu arada qurğulardan qanunsuz istifadənin kompüter sistemlərinə və məlumatlarına qanunsuz müdaxilələr müstəvisində təhlili sual altına düşür. Hesab edirik ki, bu növ əməllərin də qeyd etdiyimiz müdaxilələrə aid edilməsi zəruridir. Çünki həmin qurğularda qeyri-qanuni istifadə olunması sistemə müdaxilə məqsədi daşıyır.

Konvensiyanın mövqeyi ilə razılaşan və bu sahədə mühüm tədqiqatlar aparan G.A.Rzayeva da Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin yanaşmasını məqbul hesab edir [7, s. 425].

Konvensiyanın maddə mətnlərində diqqət çəkən məqam Avropa Şurasının Kibercinayətkarlıq haqqında Konvensiyasının qanunsuz daxil olma, məlumat və sistemə müdaxilə əməllərinin cinayət tərkibi yaratması üçün qəsdin mövcudluğunu tələb etməsidir. Konvensiya maddələrində açıq şəkildə qəsdən sözü istifadə edilərək sistemə daxil olan və ya sistemdəki məlumata müdaxilə edərək mane olan şəxsin əməllərini qəsdən etməsi halında bunun cinayət məsuliyyəti ilə qarşılaşması lazım olduğu tənzimlənməşdir.

Budapeşt Konvensiyasından əlavə, informasiya təhlükəsizliyinin təminatına dair bir çox beynəlxalq-hüquqi mənbələr də qeyd olunmalıdır. Məsələn, Qlobal kibertəhlükəsizlik mədəniyyətinin yaradılması və ona əlavə olan Qlobal kibertəhlükəsizlik mədəniyyətinin yaradılması üçün elementlər [4], İnformasiya texnologiyalarından cinayətkar məqsədlər üçün sui-istifadə bəyannaməsi (BMT) [2] və s. Çünki məhz informasiya sisteminə qanunsuz müdaxilə informasiyanın tamlığı, əlyetərliyi və konfidensiallığını pozur ki, bu da informasiya təhlükəsizliyinin üçlüyünü təşkil edir.

III. Avropa dövlətlərində kompüter sisteminə və kompüter məlumatlarına qanunsuz müdaxilələrin hüquqi cəhətdən təsnifləşdirilməsi

Almaniya tənzimləməsi. Almaniya qanunvericiliyində kompüter sisteminə və kompüter məlumatlarına qanunsuz müdaxilələr aşağıdakı əməllər formasında sanksiyalaşdırılmışdır: məlumatlara çıxış və məlumatların ələ keçirilməsi, məlumatların dəyişdirilməsi və kompüter sabotajı [10, s. 66]. Alman Cinayət Məcəlləsinin 202(a) maddəsində məlumat və informasiyaların saxlanıldığı və işləndiyi informasiya sistemlərinə qanunsuz olaraq daxil olmağın təmin edilməsi, bu məlumatlara çıxış və informasiyaların əldə edilməsinə imkan yaratmaq cinayət kimi tənzimlənməşdir [1, s. 284].

Alman cinayət hüququ yalnız informasiya sisteminə qanunsuz şəkildə daxil olma əməlini cinayət kimi təyin etməmiş, cinayətin baş verməsi üçün informasiya sisteminə icazəsiz daxil olan şəxsin müəyyən müddət informasiya sistemi daxilində qalmasını da tələb etmişdir. Milli qanunvericiliyə diqqət yetirsək, Cinayət Məcəlləsinin 271-ci maddəsi sanksiyanın tətbiqi üçün sistemə daxil olmanı yetərli sayır, yəni şəxsin icazəsiz daxil olduğu sistemdə ən azı məlumatlara çıxış üçün yetərli müddətdə sistemdə qalması tələb olunmur.

Bundan əlavə, qeyd etmək lazımdır ki, Alman Cinayət Məcəlləsində informasiya cinayətləri bizim qanunvericilik aktımızda olduğu kimi, müstəqil cinayət başlığı şəklində ayrıca bölmədə deyil, cinayət qanununun müxtəlif yerlərində digər cinayət növlərinə dair qanunvericilik aktlarının daxilində təhlil olunur. Məsələn, informasiya sistemləri vasitəsilə həyata keçirilən saxtakarlıq əməlləri Alman

Cinayət Məcəlləsinin 269 və 279-cu maddələrində, informasiya sisteminin istifadəsi ilə dələduzluq cinayəti 263-cü maddədə tənzimlənir və əmlaka ziyan vurma cinayətini tənzimləyən 303-cü maddədə də informasiya cinayətlərinə dair müddəalara yer verilir.

Fransa tənzimləməsi. Fransa Cinayət Məcəlləsində uzun müddət informasiya cinayətləri ayrıca bölmə başlığı altında deyil, oğurluq (maddə 379), etibardan sui-istifadə (maddə 408) və dələduzluq (maddə 405) kimi cinayətlərlə birlikdə kriminallaşdırılmışdı. İlk dəfə 1988-ci ildə “Relative a la fraude informatique” adlı qanunla informasiya cinayətləri xüsusi və ayrıca başlıq altında tənzimlənmişdir [9].

Fransa Cinayət Məcəlləsində 323/1 ilə 323/7 maddələri arasında informasiya cinayətləri tənzimlənir. Fransa Cinayət Məcəlləsinin 323-cü maddəsində sistemin bir hissəsinə qanunsuz daxil olması və ya sistemdə qalmağa davam etməyi, sistemdəki məlumat və ya sistemin funksiyalarının dəyişdirilməsini, sistemin funksiyalarını pozmağı və ya işləməsini çətinləşdirməyi, sistemə saxta məlumatlar daxil etməyi və ya sistemdə olan məlumatları saxta yolla silməyi və ya dəyişdirməyi informasiya cinayətləri kimi tənzimləyir və bu cinayətləri törədənlərə qarşı həbs və cərimə cəzası nəzərdə tutur [5, s. 29].

IV. Anqlo-sakson dövlətlərində hüquqi tənzimləmələr

ABŞ informasiya cinayətlərinin geniş yayıldığı və informasiya sahəsindəki cinayətlərə qarşı müdafiə sistemlərinin inkişaf etdiyi dövlətlər sırasında ön sıranı tutur. İnternetin yarandığı ölkə olması, informasiya sahəsində bir çox inkişafa öncüllük etməsi və inkişaf edən texnologiyası səbəbindən ABŞ-da kibertəhlükəsizlik sahəsində bir çox qurum və təşkilat – CIA (Mərkəzi Kəşfiyyat İdarəsi), DHS (Daxili Təhlükəsizlik Nazirliyi), DoD (Müdafiə Nazirliyi), IC3 (İnternet Cinayətləri Şikayət Mərkəzi), FBI (Federal Təhqiqat Bürosu), NW3C (Milli Ağ Yaxalı Cinayətlər Mərkəzi), US-CERT (Milli Kiber Reaksiya Koordinasiya Qrupu və ABŞ Kompüter Hadisələrinə Müdaxilə Qrupu) fəaliyyət göstərir.

Elektron Rabitənin Məxfiliyi Qanunu (Electronic Communications Privacy Act – ECPA), İnternetdə Qumarın Qarşısının Alınması Qanunu (Internet Gambling Prohibition Act), Rabitə Etikasına Qanunu (Communications Decency Act – CDA), Uşaq Pornografiyasının Qarşısının Alınması Qanunu (Child Pornography Prevention Act – CPPA), Uşaqların Onlayn Müdafiəsi Qanunu (Child Online Protection Act – COPA), Şəxsiyyət Oğurluğu Qanunu (Identity Theft and Assumption Deterrence Act), Antiterror Qanunu (USA PATRIOT – Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism) kimi informasiya sistemləri və informasiya sistemləri vasitəsilə törədilən informasiya cinayətlərini tənzimləyən qanunvericilik aktları mövcuddur.

ABŞ-da informasiya cinayətlərini tənzimləyən federal və ştatlar tərəfindən qəbul edilmiş bir neçə qanunvericilik aktını təhlil etsək, 1984-cü ildə qəbul edilmiş Kompüter saxtakarlığı və kompüterlərin sui-istifadəsi Qanunu (Computer Fraud and Abuse Act), əsasən, informasiya cinayətlərinə qarşı mübarizə istiqamətlərini tənzimləyir. Lakin qanunvericilik aktı inkişaf edən informasiya texnologiyaları qarşısında yetərsiz qaldığı üçün 1988, 1989, 1990 və 1994-cü illərdə qanunda dəyişikliklər və yeni tənzimləmələr aparılmaqla qanunun əhatə dairəsi genişləndirilmişdir. Qanuna əsasən, qorunan kompüterə icazəsiz və qanunsuz çıxış qadağan edilir. Federal Cinayət Məcəlləsinin 1030-cu maddəsi ABŞ hökumətinə ziyan vurmaq və ya başqa bir ölkəyə fayda təmin etmək məqsədilə müdafiə və xarici işlər nazirliklərinə məxsus və məxfilik dərəcəsinə malik məlumata icazəsiz olaraq daxil olması, maliyyə qurumunun maliyyə qeydlərinə və ya istehlakçı agentliklərindəki məlumatlara çatmaq və ya bu məlumatları istifadə etmək məqsədilə kompüterə qanunsuz olaraq daxil olması cinayət kimi tənzimləyir. Qanunla dövlət və özəl sektora məxsus bütün kompüterlərlə yanaşı, şəxsi kompüterlər də bu müdafiədən tam istifadə edə bilər [6, s. 75].

Qanunla kompüterə saxtakarlıq və ya oğurluq etmək üçün icazəsiz olaraq daxil olmaq, qəsdən və ya ehtiyatsızlıqla qorunan kompüter sisteminə daxil olmaq, qorunan kompüterə məlumat və ya proqram yerləşdirmək, kompüter şifrələrini və ya kompüterlərə daxil olmaq üçün istifadə olunan hər hansı məlumatı və ya informasiyanı yaymaq, başqalarının əldə etməsinə imkan yaratmaq, pul və ya pula bərabər hər hansı dəyəri əldə etmək məqsədilə kompüter və ya kompüter sisteminə ziyan vurmaqla hədələmək cinayət kimi sanksiyalaşdırılmışdır.

İngiltərə informasiya cinayətlərini 1990-cı ildə qüvvəyə minmiş Kompüterin Sui-istifadəsi Qanunu (Computer Misuse Act) ilə tənzimləyir. Qanunda kompüterlərə icazəsiz şəkildə daxil olma, kompüterlərdəki məlumatlara çıxış, məlumat və informasiyalarda dəyişiklik edilməsi və yenə də kompüterə icazəsiz şəkildə müdaxilə əməlləri cinayət kimi tənzimlənmişdir. Bu qanunla müəyyən edilmiş üç növ cinayət tənzimləməsi mövcuddur. Bunlar icazəsiz olaraq informasiya sistemlərinə, məlumat və proqramlara daxil olma, başqa bir cinayətin törədilməsini təmin etmək və ya asanlaşdırmaq məqsədilə informasiya sisteminə icazəsiz daxil olma, icazəsiz şəkildə informasiya sistemini qəsdən və ya ehtiyatsızlıqla pozma və ziyan vurmadır [3].

V. Nəticə

Hesab edirik ki, həm Budapeşt Konvensiyasında, həm də tədqiqatda istinad etdiyimiz xarici dövlətlərin qanunvericiliyində təsbit olunmuş verilən anlayışından istifadə daha məqsədəuyğundur. Çünki dövrün tələbindən irəli gələrək, məlumat, informasiya, bilik və verilən temrinlərinə hüquqi yanaşma dəyişmişdir. Artıq məlumat dedikdə, emal edilməmiş xəbərlər və bilgilər başa düşülür. İnformasiya sistemlərində olan informasiya isə emal edilmiş və konkret tələblərə uyğun formaya salınmış olduğu üçün “informasiya sistemlərinə və verilənlərə müdaxilə” ifadəsi daha düzgün sayılır. Milli qanunvericilikdə buna uyğun olaraq, müvafiq dəyişikliklərin aparılmasını məqsədəuyğun sayırıq.

Bundan əlavə, Budapeşt Konvensiyasının təhlilinə əsasən, Konvensiyanın mətninin o qədər də uğurlu olmadığı qənaətinə gələ bilərik. Çünki verilənlərə və sistemlərə müdaxilə pozuntuları ayrı-ayrı əməllər kimi nəzərdə tutulmuşdur. Nəzərə alsaq ki, verilənlərə müdaxilə sistemə müdaxilə etmədən mümkün deyil, bu baxımdan, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 273-cü maddəsini daha düzgün tənzimləmə kimi qəbul etmək lazımdır.

REFERENCES (ƏDƏBİYYAT):

1. Ali İ.E. Crimes in the Field of Information Technology (in Turkish and German Criminal Law) // – Gazi University Faculty of Law Journal, – 2010. 14/2, – pp. 275-303 (in Turkish / Ali İ.E. Bilişim Alanında Suçlar (Türk ve Alman Ceza Hukukunda) // – Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, – 2010. 14/2, – s. 275-303).
2. Combating the criminal misuse of information technologies : resolution / adopted by the General Assembly.
URL: <https://digitallibrary.un.org/record/428861?v=pdf> (last access: 06.01.2025).
3. Computer Misuse Act, 1990.
URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/18/contents> (last access: 09.01.2025).
4. Creation of a global culture of cybersecurity: resolution / United Nations General Assembly (UNGA) Resolution 57/239, 31 January 2003.
URL: <https://www.sbs.ox.ac.uk/cybersecurity-capacity/content/unga-creation-global-culture-cybersecurity> (last access: 08.01.2025).
5. Fatih B. Crimes of entering into information systems, blocking or disrupting the system, destroying or changing data – / Master's thesis, Kayseri. – 2021, 161 p (in Turkish / Fatih B. Bilişim sisteminə girme, sistemi engelleme, bozma, verileri yok etme ve ya deyiştirme suçları – / Yüksek lisans tezi, Kayseri. – 2021, 161 s).
6. Hüseyin Ç. Regulations Regarding Crimes Committed via the Internet in the United States // – Military Justice Journal. – 2002. 30/114. – pp. 62-100 (in Turkish / Hüseyin Ç. Amerika Birleşik Devletlerinde İnternet Yolu ile İşlenen Suçlara İlişkin Düzenlemeler // – Askeri Adalet Dergisi. – 2002. 30/114. – s. 62-100).
7. Information law: textbook / A.I.Aliyev, G.A.Rzayeva, A.N.İbrahimova, B.A.Maharramov, Sh.S.Mammadrzali - Baku: Nurlar publishing house, - 2019. - 448 p (in Azerbaijani / İnformasiya hüququ: dərslik / Ə.İ.Əliyev, G.A.Rzayeva, A.N.İbrahimova, B.A.Məhərrəmov, Ş.S.Məmmədrzalı – Bakı: Nurlar nəşriyyatı, – 2019. – 448 s).
8. ISO Vocabulary of Data Processing, Technical Committee 97, Subcommittee 1, ISO 2381/1,15.
URL: <https://www.iso.org/standard/7228.html> (last access: 05.01.2025).

9. Law No. 88-19 of January 5, 1988 relating to computer fraud (in French / Loi n° 88-19 du 5 janvier 1988 relative à la fraude informatique).
URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000000875419> (last access: 09.01.2025).
10. Ünver Y. Crimes on the Internet and the Pursuit of Crime on the Internet. Expert Report for the German Lawyers' Day, Ankara, 2014. – 224 p (in Turkish / Ünver Y. İnternetteki Suçlar ve Suçun İnternette Takibi. Alman Hukukçular Günü için Bilirkişi Raporu, Ankara, 2014. – 224 s).

EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES AND INTERNATIONAL LEGAL REGULATION ON ILLEGAL INTERFERENCE WITH COMPUTER SYSTEM AND COMPUTER DATA

RASHAD MAHARRAMOV¹

Abstract

Despite the fact that effective results are achieved in terms of time and space in people's daily routines with the introduction of information systems into every area of social life, problems related to the security of information systems and system users are also inevitable. As in every stage of human history, with the widespread use of computers and Internet networks, it is necessary to analyze, investigate and constantly update information law in the past and present, both technically and theoretically. Many legal regulations have been made regarding cybercrimes in order to prevent the widespread spread of cybercrimes observed all over the world in our republic and to bring the Criminal Code into line with the Council of Europe Convention on Cybercrime. However, in the dynamically developing cyber world, we encounter new system gaps and numerous illegal intrusions into computer systems and computer data every day. Because the most important issue in detecting such intrusions is the difficulty of obtaining evidence. It should be noted that illegal intrusions into computer systems and computer data are not committed only against individual individuals. In our modern world, computers and computer networks have entered our lives so rapidly that electricity, water, communications, transportation, healthcare, defense, etc. In such areas, better monitoring and management have been achieved with the digitalization of infrastructures. However, the interdependence of these infrastructures with information and communication technologies makes these services vulnerable to cyberattacks. The security of critical infrastructures managed by information technologies, such as electricity, water, healthcare, public services, communications, transportation, defense and security, which can cause serious damage within the country if they are interrupted or do not work continuously, is also of vital importance for national security and confirms the relevance of the topic of the article. In the article, in order to explain the illegal interferences to the computer system and computer data, a legal definition of the computer, data, and information system was given, international legal documents related to illegal interferences to the computer system and computer data were studied, and the experience of some foreign countries was reviewed. As a result of all this, effective practical and legal recommendations have been developed.

Keywords: computer system, information system, information, data, information crime, cybercrime.

¹ Master's student / Baku State University / email: maharramov13@gmail.com

ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН И МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ НЕЗАКОННОГО ВМЕШАТЕЛЬСТВА В КОМПЬЮТЕРНУЮ СИСТЕМУ И КОМПЬЮТЕРНЫЕ ДАННЫЕ

РАШАД МАГЕРРАМОВ¹

Резюме

Несмотря на то, что с внедрением информационных систем во все сферы общественной жизни достигаются эффективные результаты во времени и пространстве в повседневной жизни людей, проблемы, связанные с безопасностью информационных систем и пользователей систем, также неизбежны. Как и на каждом этапе истории человечества, с широким распространением компьютеров и интернет-сетей возникает необходимость в анализе, исследовании и постоянном обновлении информационного права, как в техническом, так и в теоретическом плане, в прошлом и настоящем. В целях приведения Уголовного кодекса в соответствие с Конвенцией Совета Европы о киберпреступности принято множество правовых норм, которые соблюдаются во всем мире, в том числе и в нашей республике. Однако в динамично развивающемся кибермире мы каждый день сталкиваемся с новыми уязвимостями систем и незаконными вторжениями в многочисленные компьютерные системы и компьютерные данные. Потому что самой важной проблемой при выявлении такого вмешательства является сложность получения доказательств. Следует отметить, что незаконные вторжения в компьютерные системы и компьютерные данные совершаются не только против отдельных лиц. В современном мире компьютеры и компьютерные сети так быстро вошли в нашу жизнь, что они преобразили электроэнергию, водоснабжение, связь, транспорт, здравоохранение, оборону и т. д. Улучшение мониторинга и управления было достигнуто за счет цифровизации инфраструктур в таких областях. Однако переплетение этих инфраструктур с информационно-коммуникационными технологиями делает эти сервисы уязвимыми для кибератак. Безопасность критически важных инфраструктур, управляемых с помощью информационных технологий, таких как электроснабжение, водоснабжение, здравоохранение, общественные услуги, связь, транспорт, оборона и безопасность, которые могут нанести серьезный ущерб внутри страны в случае сбоя или постоянного сбоя, также имеет жизненно важное значение для национальной безопасности и подтверждает актуальность темы статьи. В статье с целью разъяснения незаконного вмешательства в компьютерную систему и компьютерные данные дано юридическое определение компьютера, данных и информационной системы, изучены международно-правовые документы, связанные с незаконным вмешательством в компьютерную систему и компьютерные данные и рассмотрен опыт некоторых зарубежных стран. В результате всего этого были разработаны эффективные практические и правовые рекомендации.

Ключевые слова: компьютерная система, информационная система, информация, данные, информационная преступность, киберпреступность.

Мəqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 27.01.2025

Çapa qəbul tarixi: 30.04.2025

¹ Магистрант / Бакинский Государственный Университет / email: maharramov13@gmail.com

QANUNSUZ MIQRASIYA PROBLEMLƏRİ: İNSAN ALVERİ ASPEKTİ

NƏZRİN KƏRİMLİ¹

Annotasiya

Qlobal miqyasda qeyri-qanuni miqrasiya, bir çox ölkələrin qarşılaşdığı mürəkkəb problemlərdən biridir. Bu fenomen iqtisadi, siyasi və humanitar amillərdən qaynaqlanaraq, dövlətlərin idarə etməkdə çətinlik çəkdiyi ciddi məsələlərə yol açır. Qeyri-qanuni miqrasiya, yalnız miqrantların öz həyatlarına deyil, həmçinin onların yerləşdiyi cəmiyyətlərə də sosial, iqtisadi və hüquqi məsələlər doğurur. Bu miqrantlar çox vaxt işsizlik, təhsil çatışmazlığı və sosial təcrid kimi problemlərlə üzləşirlər, bu da onların cəmiyyətə inteqrasiyasını daha da çətinləşdirir. Bununla yanaşı, qeyri-qanuni miqrasiya, insan alveri kimi ən təhlükəli və qaranlıq cinayətlərdən birinin inkişaf etməsinə imkan yaradır. İnsan alveri miqrantların zəif vəziyyətindən sui-istifadə edən cinayətkarlar tərəfindən həyata keçirilən və global təhlükəsizlik, insan hüquqları və iqtisadi sabitliyə ciddi təhdid olan bir fenomendir. İnsan alverçiləri, əsasən, qanunsuz miqrantların qeyri-rəsmi vəziyyətindən, onların hüquqi yardımı və sosial dəstəyə məhdud çıxışından faydalanır. Bu məqalə, qeyri-qanuni miqrasiya və insan alveri arasındakı sıx əlaqəni tədqiq edərək, bu iki problemin qarşısının alınması üçün dövlətlər və beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən görülə biləcək tədbirləri müzakirə edəcəkdir.

Açar sözlər: qanunsuz, miqrasiya, insan alveri, insan qaçaqmalçılığı, səbəbli əlaqə, sui-istifadə, preventiv, tədbir.

I. Giriş

Qeyri-qanuni miqrasiya mühüm humanitar, sosial və iqtisadi nəticələri olan mürəkkəb global problemdir. Bu kontekstdə ən ciddi problemlərdən biri insan alveri, daha yaxşı həyat istəyən həssas insanları istismar edən müasir köləliyin bir növüdür. Yoxsulluq, silahlı münaqişələr, siyasi qeyri-sabitlik və öz ölkələrində imkanların olmaması kimi amillərin təsiri altında bir çox miqrant təhlükəsizlik və rifah axtarışında qeyri-qanuni yollara müraciət edir. Qanuni miqrasiya variantları olmadıqda, miqrantlar insan alverçilərinə qarşı həssas olurlar, insan alverçiləri onlara təhlükəsiz keçid və məşğulluq vəd edir, lakin nəticədə onları məcburi əməyə, cinsi istismara və ya məişət qulluğuna məruz qoyurlar. Bu istismar təkcə insan hüquqlarının ciddi şəkildə pozulması deyil, həm də davamlı inkişaf və sosial tərəqqi üçün əsaslı maneədir. İnsan alveri ilə məşğul olan qeyri-qanuni şəbəkələr geniş yayılmış və mütəşəkkildir, insan alverçiləri miqrantların çarəsizliyindən istifadə edir və çox vaxt onların daşınması üçün hədsiz yüksək ödənişlər alırlar. Ödəniş edə bilməyən miqrantlar tez-tez borc əsarətinə məcbur edilir və onları istismar dövrlərində tələyə salırlar. İnsan alverinin həm də dərin sosial nəticələri var, çünki qurbanlar onların uzunmüddətli rifahına və cəmiyyətə inteqrasiyasına təsir edən fiziki və psixoloji zərərlərə məruz qalırlar. Vəziyyət qeyri-qanuni miqrasiya və insan alverinin gizli xarakteri ilə daha da mürəkkəbləşir və bu, hüquq-mühafizə orqanlarının effektiv müdaxiləsini çətinləşdirir. Qeyri-qanuni miqrasiya çərçivəsində insan alverinin həlli beynəlxalq əməkdaşlığı, daha sərt sərhəd nəzarətini və qurbanlara hərtərəfli dəstəyi əhatə edən çoxşaxəli yanaşma tələb edir. Yalnız sərhəd təhlükəsizliyinə diqqət yetirən siyasətlər insan alverçilərini alternativ, daha təhlükəli yollar axtarmağa sövq edər və miqrantları daha çox təhlükə altına qoya bilər. Buna görə də, qanuni miqrasiya yollarını, mənbə ölkələrində gücləndirilmiş sosial dəstəyi və insan alverçilərini təqib etmək üçün möhkəm hüquqi bazaları özündə birləşdirən balanslaşdırılmış strategiya vacibdir. Daha təhlükəsiz miqrasiya variantlarını təşviq etməklə və global əməkdaşlığı təşviq etməklə, dövlətlər qeyri-qanuni miqrasiya ilə bağlı riskləri azalda və insan alverinin yayılmasını azalda bilər.

Tədqiqat metodları: Tədqiqat işində təhlil, sintez, tarixi və müqayisəli üsullardan istifadə edilmişdir. İşin elmi nəticələrinə nail olmaq üçün sistemli, proses, resurs və effektiv yanaşmalardan istifadə olunmuşdur.

¹ Tələbə / Naxçıvan Dövlət Universiteti / email: nazrin_karimli@mail.ru

II. Qanunsuz miqrasiya

Qanunsuz miqrasiya, qanunların pozulması ilə xarici ölkəyə köçmək və ya həmin ölkədə icazəsiz qalmaqla anlaşılan gəlir. Bu, yalnız qanuni vasitələrdən, məsələn, viza və ya digər müvafiq icazələrdən istifadə edilmədikdə qanunsuz sayılır. Qanunsuz miqrasiyanın müxtəlif formaları mövcuddur: miqrantlar icazəsiz ölkəyə daxil ola, vizalarının müddəti bitdikdən sonra qeyri-qanuni qalmağa davam edə və ya saxta sənədlərdən istifadə edə bilərlər. Bu fenomen global səviyyədə ciddi bir narahatlıq doğurur və bir çox ölkə həm mənşə, həm tranzit, həm də təyinat nöqtəsi kimi ondan təsirlənir. Mənfəət əldə etmək məqsədilə cinayətkar şəbəkələr, miqrantları sərhədləri gizli keçirməklə istismar edirlər.

Qanunsuz miqrasiyanın səbəblərinə aiddir:

1. İqtisadi amillər: Yoxsulluq, işsizlik və iqtisadi vəziyyətin pis olması insanları daha yaxşı həyat şəraiti axtarmağa sövq edir.

2. Siyasi amillər: Müharibə, vətəndaş qarşıdurmaları, repressiv rejimlər və zorakılıqlar.

3. Təhlükəsizlik amilləri: Qorxu, zorakılıq, terror və ya təqiblərdən qaçmaq arzusu.

4. Ailəvi birləşmə: Qohumların və yaxın ailə üzvlərinin yaşadığı ölkələrə köçmək istəyi.

5. Ətraf mühit amilləri: İqlim dəyişiklikləri, təbii fəlakətlər və ya ekoloji problemlər miqrantları başqa yerlərə köçməyə məcbur edir.

Eyni zamanda bu cür miqrasiya problemləri daha çox inkişaf etməkdə olan ölkələrdən inkişaf etmiş ölkələrə olan axınlarla bağlıdır. Miqrantlar, təhsilsizlik, və ya hüquqi status çatışmazlığı səbəbindən tez-tez qeyri-qanuni yollarla işləməyə məcbur olurlar. Bu da onları qanunsuz əmək bazarına və istismarçı iş şəraitinə məruz qoyur.

III. İnsan alveri

İnsan alveri- insanların qazanc əldə etmək məqsədi ilə zorla, saxtakarlıq və ya aldatma yolu ilə satın alınması, köçürülməsi, saxlanması və ya digər məqsədlə bağlı olan qlobal cinayətdir. Bu cinayətin qurbanı bütün cinsdən, yaşdan və mənşədən olan insanlar ola bilər. İnsan qaçaqmalçılığı və alveri qanunlarda aydın şəkildə təsvir olunsun da, real həyatda bu cinayətlərin müəyyən edilməsi və fərqləndirilməsi çox vaxt çətinlik yaradır. İnsan ticarəti çox vaxt genişmiqyaslı miqrasiya kontekstində baş verdiyindən sui-istifadə üçün çoxsaylı imkanlar mövcuddur [7].

İnsan ticarəti ilə mübarizədə effektiv tədbirlər müxtəlif əsas sahələri əhatə edir:

1. Hüquqi tədbirlər və qanunvericilik: İnsan ticarətinə qarşı güclü qanunların qəbul edilməsi və onların tətbiqi çox önəmlidir. Bu qanunlar ticarət qurbanlarının qorunmasını, cinayətkarların məsuliyyətə cəlb olunmasını və ticarət şəbəkələrinin dağıdılmasını təmin etməlidir.

2. Qurbanların qorunması və rehabilitasiyası: İnsan ticarətinin qurbanlarına sığınacaq, tibbi və psixoloji dəstək, hüquqi yardım və təhsil imkanları təqdim olunmalıdır. Bu, onların normal həyata qayıtmasına kömək edə bilər.

3. Beynəlxalq əməkdaşlıq: İnsan ticarətinin qarşısını almaq və bu cinayətlərlə mübarizə aparmaq üçün dövlətlər arasında əməkdaşlıq vacibdir. Bu əməkdaşlıq məlumat mübadiləsini, sərhədlərdə birgə əməliyyatların aparılmasını və beynəlxalq müqavilələrin həyata keçirilməsini əhatə edir.

4. Maarifləndirmə və təhsil: Risk altında olan qruplar arasında maarifləndirmə kampaniyalarının keçirilməsi və təhsil imkanlarının artırılması vacibdir. Bu, potensial qurbanların məlumatlandırılmasına və risklərdən qaçmalarına kömək edə bilər. Həmçinin insanların təhsil imkanlarının artırılması onların gələcəkdə işlə təmin olunmalarına zəmin yaradacaqdır.

5. İqtisadi tədbirlər: İşsizlik və yoxsulluq insan ticarətinin əsas səbəblərindən biridir. İnsanların iqtisadi vəziyyətini yaxşılaşdırmaq, iş imkanları yaratmaq və sosial müdafiə proqramlarını genişləndirmək insan ticarətinə qarşı mübarizədə vacibdir.

6. Miqrasiya idarəçiliyi: Qanunsuz miqrasiyanı azaltmaq və qanuni miqrasiya yollarını təkmilləşdirmək vacibdir. Təhlükəsiz və nizamlı miqrasiya mexanizmləri bu sahədə mühüm rol oynayır.

İnsan alveri müasir dövrün ən ağır cinayətlərindən biridir və insan hüquqlarına qarşı ciddi pozuntuları əhatə edir. Bu cinayətin müxtəlif formaları mövcuddur ki, bunlara məcburi əmək, cinsi istismar, orqan alveri, məcburi evlilik, uşaqların zorla döyüşçü kimi istifadə olunması və digər buna

bənzər hallar daxildir. Bu formalar arasında məcburi əmək və cinsi istismar ən geniş yayılmış insan alveri növlərindəndir.

Məcburi Əmək

Məcburi əmək insan alverinin ən çox rast gəlinən formalarından biridir. Bu cinayət növü, əsasən, iqtisadi çətinliklərdən əziyyət çəkən, hüquqi və sosial müdafiəsi zəif olan şəxslərə qarşı törədilir. Miqrant işçilər, xüsusilə də sənədsiz və qeyri-qanuni şəraitdə çalışanlar, bu risk qrupuna daxildirlər. Əsasən kənd təsərrüfatı, tikinti, məişət xidmətləri, istehsalat sahələri kimi sektorlarda məcburi əməyə məruz qalırlar. Onlar uzun iş saatlarında, ağır şəraitdə işləməyə məcbur edilir, əmək haqlarından məhrum edilir və tez-tez psixoloji, fiziki zorakılığa məruz qalırlar.

Məcburi əmək halları inkişaf etmiş və ya inkişaf etməkdə olan ölkələrdən asılı olmayaraq, hər yerdə baş verə bilər. Əksər hallarda bu proses insan alverçilərinin qurbanı olan şəxslərin iqtisadi çarəsizliyindən istifadə etməsi ilə başlayır. Qurbanlar iş tapmaq ümidi ilə aldanır, lakin sonradan borc əsarəti, sənədlərinin alınmış əlindən alınması və təhdidlər kimi üsullarla istismar olunur. Beynəlxalq Əmək Təşkilatı (BƏT) və digər qurumlar məcburi əmək hallarını azaltmaq üçün tədbirlər həyata keçirir.

Cinsi İstismar

İnsan alveri qurbanlarının əhəmiyyətli bir hissəsi cinsi istismara məruz qalır. Bu, əsasən qadın və uşaqları əhatə edir, lakin kişilər də bu istismar növünün qurbanı ola bilərlər. İnsan alverçiləri qurbanları aldaraq və ya zorla cinsi xidmətlər göstərməyə məcbur edirlər. Bu proses çox vaxt qadınların iş tapmaq və ya daha yaxşı həyat şəraiti qurmaq ümidi ilə səfər etməsi zamanı başlayır.

Orqan Alveri

İnsan alverinin digər bir dəhşətli forması orqan alveridir. Bu cinayət növündə insanlar orqanlarının qanunsuz şəkildə çıxarılması üçün alverçilər tərəfindən istismar edilir. Bu, əsasən, böyrək, qaraciyər kimi həyati orqanlara yüksək tələbatın olduğu ölkələrdə baş verir. Orqan alveri ilə məşğul olan qruplar qurbanların yoxsulluq və tibbi yardıma çıxışın məhdud olduğu şəraitlərdən sui-istifadə edirlər.

Digər Formalar

Bundan başqa, insan alveri uşaqların məcburi döyüşçü, cinayətkar qrupların aləti kimi istifadə olunması və ya məcburi evliliklərə məcbur edilməsi formasında da baş verir. Bu hallarda qurbanlar xüsusilə həssas qruplardan – yetimlərdən, qaçqınlardan və sosial müdafiədən məhrum olan şəxslərdən seçilir.

IV. İnsan alveri ilə bağlı milli və beynəlxalq müdafiə mexanizmi

İnsan alveri həm milli, həm də transmilli cinayətdir. İnsan ticarəti ilə mübarizə üçün bir sıra beynəlxalq və milli qanunlar, konvensiyalar qəbul edilmişdir. Beynəlxalq müstəvidə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Transmilli Mütəşəkkil Cinayətkarlıq əleyhinə Konvensiyasını (UNTOC) və ona əlavə edilmiş protokolları, İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında konvensiyayı qeyd etmək olar. Milli müdafiə mexanizmi çərçivəsində insan alverinə qarşı mübarizənin gücləndirilməsi məqsədilə bir sıra mühüm qanunvericilik və təşkilati addımlar atılmışdır. Bu istiqamətdə 4 iyun 2004-cü il tarixində Daxili İşlər Nazirliyinin İnsan Alverinə Qarşı Mübarizə Baş İdarəsi yaradılmış və onun əsasnaməsi təsdiq edilmişdir. Daha sonra, 28 iyun 2005-ci ildə İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmiş və həmin qanunun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti müvafiq fərman imzalamışdır.

Bu qanunun həyata keçirilməsini təmin etmək üçün 30 dekabr 2005-ci ildə Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına əlavələr edilməsi barədə qanun qəbul edilmiş və bu qanunun tətbiqi ilə bağlı əlavə fərman imzalanmışdır.

Bundan əlavə, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən insan alveri qurbanlarının müdafiəsi və reabilitasiyasına yönəlmiş bir sıra qərarlar qəbul edilmişdir:

- İnsan alveri qurbanları üçün xüsusi müəssisələrin yaradılması, maliyyələşdirilməsi, fəaliyyəti, habelə onların fəaliyyətinə nəzarət Qaydaları təsdiq edilmişdir.

- İnsan alveri qurbanlarına kömək Fondu haqqında Əsasnamə qəbul edilmişdir.
- İnsan alveri qurbanları üçün müvəqqəti sığınacaq haqqında Nizamnamə Daxili İşlər Nazirliyinin müvafiq əmri ilə təsdiq edilmişdir.
- İnsan alveri qurbanlarının sosial reabilitasiyasının həyata keçirilməsi Qaydaları Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə təsdiq olunmuşdur [8, s. 5].

Bu tədbirlər insan alverinə qarşı mübarizənin hüquqi və təşkilati bazasının təkmilləşdirilməsinə, həmçinin qurbanların müdafiəsi və reabilitasiyası üçün şəraitin yaradılmasına xidmət edir.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi insan alveri və onun müxtəlif formalarını cinayət sayaraq kriminallaşdırır və bu cinayətlərə görə xüsusi cəza tədbirləri nəzərdə tutur. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 144-1-ci maddəsi ilə insan alveri əməli kriminallaşdırılmış və həmin maddənin qeyd hissəsində göstərilmişdir ki, insan alverindən zərərçəkmiş şəxsin istismar olunmasına dair razılığı, həyat tərzi, habelə əxlaqsız davranışı insan alverində təqsirli bilinən şəxsin cəzasını yüngülləşdirən hal qismində nəzərə alın bilməz [1, s. 24]. Həqiqətən də insan alveri qurbanı olan şəxsin razılığı olması və ya digər amillər təqsirkar şəxsin müdafiə vasitəsinə çevrilməməlidir. Əgər belə razılığın olması cəzanı yüngülləşdirən və ya cinayət məsuliyyətini aradan qaldıran hal kimi nəzərə alınsaydı, belə hal bir növ insan alverçilərinin alətinə çevrilər və bu cinayətin tezliyi daha da artardı.

İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda insan alveri qurbanlarının müdafiəsi üçün xüsusi müəssisələr kimi müvəqqəti yaşamaq üçün nəzərdə tutulmuş sığınacaqların, insan alveri qurbanlarına yardım mərkəzlərinin yaradılması, eləcə də xüsusi müəssisələrdə bütün xidmətlərin ödənişsiz göstərilməsi və bu müəssisələrdə hər hansı pullu xidmətlərin göstərilməsinə yol verilməməsi təsbit olunmuşdur [6]. İnsan alveri qurbanlarının cəmiyyətə reintegrasiya olmalarının asanlaşması nöqtəyi-nəzərindən onlar üçün sığınacaq və yardım mərkəzlərinin nəzərdə tutulması çox vacib məqamdır. Çünki qurbanların əksəriyyəti uzun müddət psixoloji, maddi və digər cəhətdən zəif olurlar. Odur ki, onların cəmiyyətə reintegrasiya olmaları üçün dövlətin təmin etmiş olduğu tədbirlərlə yanaşı, digər insanlarda həmin qurbanlara qarşı həssas davranmalı və lazımı psixoloji dəstək göstərməlidir.

Rəsmi hesabatlara görə isə insan alverinin ən çox müşahidə edildiyi ölkələrə ABŞ, Çin, Rusiya, Hindistan və Nigeriya daxildir. İnsan alveri ilə bağlı məlumatların ən əhatəli mənbələrindən biri ABŞ Dövlət Departamentinin hər il hazırladığı "Trafficking in Persons Report" (TIP Report) hesabatıdır. Bu hesabat qlobal miqyasda insan alveri vəziyyətini dəyərləndirir və hər bir ölkədəki insan alveri ilə mübarizə tədbirlərini analiz edir. "The TIP Report 2024" həmçinin qlobal hüquq-mühafizə məlumatlarını birləşdirir. Son hesabatda insan alveri ilə bağlı cinayətlərin sayında artımın olması göstərilmişdir [4].

Uşaqlar cəmiyyətdə ən müdafiəsiz olanlar sırasındadır və insan alverinin potensial qurbanı kimi müəyyənləşdirilmiş hər bir uşaq müdafiə ilə təmin edilməlidir. "Müdafiəsizliyin" qəbul edilmiş anlayışı olmasa da, mövcud qanunvericilik və siyasət çərçivəsi, habelə müvafiq ədəbiyyat uşaqları qurbana çevrilməkdə ən müdafiəsiz qruplardan biri kimi müəyyən edir. Vurğulanmalıdır ki, uşaqların müdafiəsizliyi sabit bir anlayış deyildir, belə ki, o, insan alverinin qurbanına çevrilməyə təsir göstərə biləcək faktorlara görə dəyişir. [2, s. 23]. Bu vəziyyət insan alverinə qurban olma riskinə təsir göstərə biləcək sosial, iqtisadi, mədəni və hüquqi amillərin dinamikasına görə dəyişir. Məsələn, təbii fəlakətlər, silahlı münaqişələr və ya miqrasiya kimi fəvqəladə hallar uşaqların daha həssas vəziyyətdə düşməsinə səbəb olur. Belə hallarda, uşaqların müdafiə və hüquqlarının qorunması üçün xüsusi tədbirlər görülməsi zəruridir. Uşaqların müdafiəsizliyini azaltmaq və insan alveri riskini minimuma endirmək üçün dövlətlər, beynəlxalq təşkilatlar və qeyri-hökumət qurumları arasında daha genişmiqyaslı əməkdaşlığa ehtiyac var. Bu əməkdaşlıq çərçivəsində hüquqi mühitin gücləndirilməsi, uşaqların hüquqlarına dair maarifləndirmə proqramlarının həyata keçirilməsi, qurbanların reabilitasiyası və ailə strukturlarının dəstəklənməsi kimi konkret addımlar atılmalıdır.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyasının 18 dekabr 2018-ci il tarixdə qəbul etdiyi qətnaməyə əsasən, hər il iyulun 30-u Ümumdünya İnsan Alverinə qarşı Mübarizə Günü kimi qeyd edilir [9]. Bu günün təsis edilməsində əsas məqsəd insan alveri qurbanlarının hüquqlarının qorunmasını təşviq etmək, bu qlobal problemin miqyasına diqqət çəkmək və insan alverinə qarşı

mübarizədə beynəlxalq ictimaiyyətin birgə səylərini gücləndirməkdir. İnsan alveri cəmiyyətlərdə mövcud olan sosial ədalətsizlik, iqtisadi bərabərsizlik və hüquqi boşluqların nəticəsi olaraq meydana çıxır. Bu günü qeyd etməklə, hökumətlər, qeyri-hökumət təşkilatları və vətəndaş cəmiyyəti insan alverinin qarşısının alınması və bu cinayətdən zərər çəkənlərin reabilitasiyası üçün daha fəal tədbirlər görməyə çağırılır.

V. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin insan alverinə dair ilk qərarı

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi insan alverinə dair ilk önəmli qərarı Siliadin Fransaya qarşı (2005) işində vermişdir. Bu işdə, yetkinlik yaşına çatmayan 14 yaşlı qız Toqodan Fransaya gətirilmişdir. Lakin sonradan Siladini müşayiət edən şəxslər onun pasportunu müsadirə edərək onu dörd il ərzində, həftənin yeddi günü ağır şərtlər altında maaş almada ev qulluqçusu kimi işləməyə məcbur edilmişdir. Hüquq-mühafizə orqanları işə qarışanda Siliadin sağalmaq üçün 6 ay xəstəxanada yatmalı olmuşdur. Azadlığa çıxandan sonra hüquqi prosedurlar başlamış və Siliadinə əvvəllər verilməyən əmək haqqı ödənilmişdir. Bununla belə, məsuliyyət daşıyan şəxslər Fransa məhkəmələrində heç bir cinayətə görə məhkum olunmamışdır. Məhkəmə həmin dövrün Fransa cinayət Qanununun bu kimi sui-istifadələrə qarşı effektiv müdafiənin təmin edə bilməməsini qərara almışdır. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi insan alveri qurbanlarının hüquqlarını və dövlətlərin bu hüquqları qorumaq öhdəliklərini müzakirə etmiş, həmçinin həmin qərarında vurğulamışdır ki, dövlətlər 4-cü maddədə qeyd olunan əməlləri sanksiyalaşdıran cinayət qanununun müddəalarını qəbul etmək və onları tətbiq etmək kimi müsbət öhdəliklər daşıyırlar. Bu qərardan sonra Fransada əsirlik, məcburi əmək və köləlik kimi üsulların hamısı cinayət sayılmış və burada 2007-ci ildən insan alveri cinayət hesab edilmişdir [5, s. 18].

VI. Qanunsuz miqrasiyanın insan alveri aspekti və preventiv tədbirlər

Hesab edirəm ki, insan alveri cinayətinin ən başlıca səbəblərindən biri, qanunsuz miqrasiyadır. Qanunsuz miqrasiyanın səbəbləri isə bir çox siyasi, sosial və iqtisadi problemlərlə bağlıdır. Belə ki, insanların bir qismi öz ölkələrində iş tapa bilmir və çıxış yolu olaraq başqa ölkəyə üz tutmaq istəyirlər. Lakin bu zaman bəzi ölkələrin ərazilərinə giriş, yaşama və iş icazəsi və s. kimi prosedurların çətinləşməsi, insanlara insan alverçilərinin qurbanı olma potensialını daha da artırır. Belə ki, insan alverçilərinin əksər hissəsinin subyektivi hüquqi şəxslər çıxış edir. Sosial şəbəkələr və digər vasitələr ilə bəzi “işə düzəltmə təşkilatları” insanlara yaxşı iş imkanları, xarici ölkədə yaşayış yeri ilə təmin edəcəklərinə vədlər verirlər, lakin nəticədə miqrantlar əmək istismarı, cinsi istismara və ya məcburi əməyə məruz qala bilirlər. Qanunsuz miqrantların müdafiəsizliyi və hüquqi yardıma çıxışlarının məhdud olması onları insan alverinin qurbanı olma riskini artırır. Digər cinslərlə yanaşı, əksər hallarda bu alverin qurbanları qadınlar və uşaqlar olur. Buna görə də, cəmiyyətdə bu sahədə hüquqi maarifləndirməni və beynəlxalq nəzərəti gücləndirmək çox vacibdir. Qeyri-qanuni miqrasiyanın qarşısını almaq və qanuni yollarla miqrasiyanı təşviq etmək həm insan alverinin qarşısının alınmasında, həm də miqrantların hüquqlarının müdafiə olunmasında mühüm rol oynaya bilər.

İnsan alverinin qarşısının alınması və onunla mübarizə üzrə səmərəli fəaliyyət bu cür alverin qarşısının alınması, bu cür alver qurbanlarının müdafiəsi və insan alverçilərinin təqib edilməsi üçün tədbirlər də daxil olmaqla, hərtərəfli beynəlxalq yanaşma tələb edir. Bir sıra amillər (məsələn, bərabər imkanların olmaması və yoxsulluq) insanları, xüsusən də qadınları və uşaqları insan alverinə qarşı həssas edir [3, s. 25]. Düşünürəm ki, insan alverinin qarşısının alınması ilə bağlı vasitələrdən dövlətlərarası əməkdaşlıqlar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Dövlətlərarası qarşılıqlı razılaşması ilə insanlar üçün geniş miqyasda iş yerləri və digər dövlətin ərazisində yaşamaq kimi imkanların nəzərdə tutulmasının geniş xarakter alması insanları qanunsuz miqrasiyadan çəkindirər, dolayısı ilə insan alveri qurbanlarının sayı əhəmiyyətli dərəcədə azalar.

VII. İnsan alveri və insan qaçaqmalçılığı

Qeyd etmək lazımdır ki, insan alveri insan qaçaqmalçılığından fərqləndirilməlidir. İnsan alverinə dair Hesabatından İnsan Hüquqları üzrə Birgə Komitə (JCHR) Miqrantların Quru, Dəniz və Hava yolu

ilə qaçaqmalçılığına dair Protokolda qaçaqmalçılığın tərifinə istinad edir və qısa məzmun müəyyən edir. Bu zaman qeyd edilməlidir ki, insan alveri məcburiyyət və aldatma üsulu ilə həyata keçirilir. Daha sonra, insan alveri insanların sonradan istismarına səbəb olur, qaçaqmalçıların xidmətləri isə insanlar təyinat yerinə çatdıqda başa çatır. İnsan alveri həm milli sərhədlər daxilində, həm də xaricində baş verə bilər, qaçaqmalçılıq isə beynəlxalq hərəkət tələb edir. Nəhayət, insan alveri halında dövlətə giriş qanuni və ya qeyri-qanuni ola bilər, halbuki qaçaqmalçılıq qeyri-qanuni girişlə xarakterizə olunur.

VIII. Nəticə

Qeyri-qanuni miqrasiya ilə bağlı mürəkkəb məsələ insan alveri ilə dərindən qarışmış və bütün dünyada fərdlər, icmalar və hökumətlər üçün ciddi problemlər yaradır. Yoxsulluq, siyasi qeyri-sabitlik və münaqişə kimi amillərin təsiri altında miqrantlar tez-tez zəifliklərindən istifadə edən insan alveri şəbəkələrinin qurbanı olurlar. Bu şəbəkələr insanları məcburi əmək, cinsi istismar və müasir köləliyin digər formaları şəraitində tələyə salmaq üçün hiylə, məcburiyyət və zor tətbiq edir. Daha yaxşı imkanlar, daha təhlükəsiz mühitlər və yaxşılaşdırılmış həyat vədi, muxtariyyətlərini itirən və fundamental hüquqlarından məhrum olan insan alverinə məruz qalmış şəxslərin üzləşdiyi qəddar reallıq tərəfindən tez-tez pozulur. İqtisadi nöqteyi-nəzərdən qeyri-qanuni miqrasiya ilə əlaqəli insan alveri qanuni əmək bazarlarını sarsıdır və ölkələrə gizli sosial xərclər qoyur, çünki insan alverinə məruz qalan şəxslər çox vaxt uzunmüddətli psixoloji və tibbi dəstəyə ehtiyac duyurlar. İnsan alverinin gizli və qaranlıq xarakteri hakimiyyət orqanlarının alver şəbəkələrini aşkar etmək və məhv etmək səylərini xeyli çətinləşdirir, bu da çox vaxt qurbanların uzun müddət istismara məruz qalmasına səbəb olur. Bundan əlavə, ev sahibi ölkələr ciddi hüquqi və etik problemlərlə üzləşirlər, çünki onlar immiqrasiya ilə bağlı ciddi icraat və insan alverinə məruz qalmış şəxslərin hüquqlarını qorumaq ehtiyacını balanslaşdırmalıdır. Problemin həlli ciddi sərhəd nəzarəti ilə miqrantların hərtərəfli sosial və hüquqi müdafiəsini birləşdirən çoxşaxəli yanaşma tələb edir. İnsan alverinə qarşı ardıcıl qanunların işlənilməsi, məlumat mübadiləsinin təkmilləşdirilməsi və sərhədlər boyu hərəkətlərin əlaqələndirilməsi üçün beynəlxalq əməkdaşlıq vacibdir. Yüksək riskli icmalarda məlumatlılığın artırılması və əlverişli iqtisadi alternativlərin yaradılması kimi qabaqlayıcı tədbirlər insan alverçilərinin istifadə etdiyi zəifliklərin azaldılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bundan əlavə, reintegrasiya və reabilitasiya yolları da daxil olmaqla, qurbanlar üçün gücləndirilmiş dəstək davamlı həll üçün vacibdir. Nəhayət, qeyri-qanuni miqrasiya-insan alveri əlaqəsinin yumşaldılması siyasət islahatlarını, beynəlxalq əməkdaşlığı və ictimaiyyətin cəlb edilməsini əhatə edən əlaqələndirilmiş səy tələb edir. Yalnız miqrasiyanın əsas səbəblərini həll etməklə və insan hüquqlarına üstünlük verməklə global ictimaiyyət insan alverinin qarşısını almağa və həssas əhalinin ləyaqətini və təhlükəsizliyini qorumağa ümid edə bilər.

REFERENCES (ƏDƏBİYYAT):

1. Criminal Code of the Republic of Azerbaijan (*in Azerbaijani / Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi*).
URL: <https://e-qanun.az/framework/46947> (last access: 02.12.2024).
2. Fight against human trafficking 2016 (*in Azerbaijani / İnsan alverinə qarşı mübarizə 2016*).
URL:
https://azerbaijan.iom.int/sites/g/files/tmzbd11581/files/documents/HANDBOOK_AZ.pdf
(last access: 04.12.2024).
3. Louise Halley, “Human Trafficking: “A Global Perspective”, “Oxford University Press”. 2010.
4. Launch of the Trafficking in Persons Report 2024: Reaction.
URL: <https://hopeforjustice.org/news/launch-of-the-trafficking-in-persons-report-2024-reaction/> (last access: 01.12.2024).
5. Siliadin v. France. Judgment, 26.07.2005. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-3763/>
6. The Law of the Republic of Azerbaijan on Combating Human Trafficking, Baku, 2022 (*in Azerbaijani / İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu*).
URL: <https://e-qanun.az/framework/10641> (last access: 02.12.2024).

7. Toolkit to combat trafficking in persons.
URL: <https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/HT-toolkit-en.pdf> (last access: 05.12.2024).
8. Training manual on the management of shelters and assistance centers serving victims of human trafficking (*in Azerbaijani / İnsan alveri qurbanlarına xidmət edən sığınacaqların və yardım mərkəzlərinin idarə olunması üzrə vəsait*).
URL: https://www.icmpd.org/file/download/52305/file/Shelter_management_manual_Azerbaijan_AZE_2017.pdf (last access: 01.12.2024).
9. World Day Trafficking in Persons 30 July.
URL: <https://www.un.org/en/observances/end-human-trafficking-day> (last access: 02.12.2024).

ILLEGAL MIGRATION ISSUES: THE HUMAN TRAFFICKING ASPECT

NAZRIN KERIMLI¹

Abstract

Irregular migration is one of the most complex problems faced by many countries on a global scale. This phenomenon is caused by economic, political and humanitarian factors and creates serious problems that States find difficult to manage. Irregular migration not only affects the lives of migrants themselves, but also the societies in which they are located, causing social, economic and legal problems. These migrants often face problems such as unemployment, lack of education and social exclusion, which further complicate their integration into society. At the same time, irregular migration allows the development of one of the most dangerous and darkest crimes, human trafficking. Human trafficking is a phenomenon carried out by criminals who exploit the vulnerable situation of migrants and poses a serious threat to global security, human rights and economic stability. Traffickers mainly take advantage of the informal situation of irregular migrants and their limited access to legal assistance and social support. This article will examine the close relationship between irregular migration and human trafficking and discuss the measures that can be taken by states and the international community to prevent these two problems.

Keywords: *irregular, migration, human trafficking, human smuggling, causal link, abuse, preventive, measure.*

ПРОБЛЕМЫ НЕЛЕГАЛЬНОЙ МИГРАЦИИ: АСПЕКТ ТОРГОВЛИ ЛЮДЬМИ

НАЗРИН КЕРИМЛИ²

Резюме

В глобальном масштабе нелегальная миграция является одной из сложных проблем, с которыми сталкиваются многие страны. Это явление вызвано экономическими, политическими и гуманитарными факторами и приводит к серьезным проблемам, с которыми государствам трудно справиться. Нелегальная миграция поднимает социальные, экономические и правовые проблемы не только в жизни самих мигрантов, но и в обществе, в котором они живут. Эти мигранты часто сталкиваются с такими проблемами, как безработица, отсутствие образования и социальная изоляция, что еще больше затрудняет их интеграцию в общество. В

¹ Student / Nakhchivan State University / email: nazrin_karimli@mail.ru

² Студент / Нахичеванский Государственный Университет / email: nazrin_karimli@mail.ru

то же время нелегальная миграция способствует процветанию одного из самых опасных и темных преступлений: торговли людьми. Торговля людьми – это явление, совершаемое преступниками, которые пользуются уязвимым положением мигрантов, и представляет собой серьезную угрозу глобальной безопасности, правам человека и экономической стабильности. Торговцы людьми в основном выигрывают от неформального статуса нелегальных мигрантов и их ограниченного доступа к юридической помощи и социальной поддержке. В этой статье будет рассмотрена тесная связь между нелегальной миграцией и торговлей людьми, а также обсуждены меры, которые могут быть приняты государствами и международным сообществом для предотвращения этих двух проблем.

Ключевые слова: *нелегал, миграция, торговля людьми, контрабанда людей, причинно-следственная связь, злоупотребления, предотвращение, меры.*

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 18.12.2024

Çapa qəbul tarixi: 30.04.2025